

Kálnási Árpád, Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük

Debrecen, 1996. 274 lap

KÁLNASI ÁRPÁD könyve kandidátusi értekezésének bővített változata. Négy szatmári járás (a fehérgyarmati, mátészalkai, nyírbátori, csengeri) helynévanyagának elemzésével foglalkozik. Az adattárak és a rájuk épülő elemzések főként a települések élőnyelvi anyagát tartalmazzák, de jelentősége van a történeti adatoknak is, mert „segítségükkel nem csupán a hajdani idők névadási szokásaiba nyerünk bepillantást, hanem az is megállapítható, mely nevek (névtípusok) bizonyultak életképtelennek; esetenként pedig arra is választ adhatnak, miért éppen ezek veszték ki a rendszerből” (7). Az összegyűjtött több mint 35.000 helynév igen pontos, alapos névélettani, történeti elemzését nyújtja a szerző.

A helynévtípusokat szétválogatja a megnevezett objektumok fajtája szerint is, így a következő fejezeteket alkotja meg: településnevek, belterületi nevek, határrésznevek, víznevek, tanyanevek, létesítménynevek vizsgálata. Ezeknek a fejezeteknek a felépítése hasonló. Minden fejezet elején az adott névtípussal foglalkozó szakirodalom összefoglalása található. Ezután a terület történeti névanyagát mutatja be a szerző, elsősorban a keletkezésnek és a változásnak a kiemelésére építve. Ezt követi a névtípusok tipológiai vizsgálata, majd előfordulási arányuk statisztikus bemutatása számban és százalékban kifejezve.

A dolgozat végén egy kisebb önálló fejezet áll, ízelítőt nyújtva térszinformanevek, növénynevek, víznevek szóföldrajzi vizsgálatából, térképekkel bizonyítva a kapott eredményeket.

Kálnási monográfiájában az első főbb fejezet „A településnevek vizsgálata” címet viseli. Ebben azt elemzi, hogy a X—XV. században, a falurendszer kialakulásakor, a XVI—XIX. században a pusztásodáskor és betelepítéskor, a XIX. századtól napjainkig, a hivatalos névadás korában milyen motiváló tényezők játszottak szerepet a falunevek kialakulásában. Többek között a következő kategóriákat állapította meg: törzsi nevek, katona- és szolgálónépek foglalkozása, személynevek, szláv népek hatása, védőszentek, természeti nevek stb. alapján létrejött falunevek. A legutolsó korszakban a nevek nagy része változatlan maradt, állítja a szerző, de a településnevek kb. 30%-át jelzővel látták el: tájegységre, folyó melletti fekvésre, szomszédos településre utalva vele.

„A településnevek tipológiája” című fejezetben több alapos összefoglaló táblázatot találunk a természeti, műveltségi, hivatalos nevek adásáról a tereptárgy mai jellege, a falunév, a dülönévben vagy tanyanévben őrzött falunév, kihalt falunév, idő, szám és % összefüggésében. Négy összesítő táblázatban pedig a járások faluneveinek történeti adatait, mai népi nevét és hivatalos nevét mutatja be a szerző.

A második nagyobb fejezetben Kálnási „A belterületi nevek vizsgálatá”-val foglalkozik. A történeti korszakolás természetesen igazodik a névtípus változását befolyásoló tényezőkhez, így a 4 fő korszak a következő: a természetes utcanévadás (az I. világháború végéig); a hivatalos névadás első szakasza (az I. világháború végétől 1945-ig); a hivatalos utcanévadás második szakasza (1945—90); és a harmadik szakasz (1990-től napjainkig). A falu és a város névadási szokásainak különbségeivel, az elvándorlás és betelepülés névalakító hatásával, a politikai befolyással, az állandó névváltoztatások hatásával is foglalkozik. A folyamatot végigtekintve az utolsó 2 korszak névadási negatívumait, következtelenségeit, a természetes névadás hiányát jogosan bírálja a szerző. (Pl. Tiszacsécsén azt az utcát, ahol Móricz született, Kossuthról nevezték el, Mátészalkán a *Lakatos Lajos utcá*-ból *Lajos utca*, a *Vörös Csillag utcá*-ból *Csillag utca*, a *Zalka Máté sor*-ból *Forrás utca* lett, pedig a mai *József Attila utcá*-t kellett volna *Forrás utcá*-nak nevezni, hiszen régen ezt hívták így, és a mai nem hivatalos névhasználat is ezt mutatja.)

Az utcanévek szerkezeti vizsgálatában az alapelemek és megkülönböztető elemek rendszerét különíti el. A két nagyobb csoporton belül kisebb alegységeket találunk: az alapelemknél utcanév jellegű alapelemek (*utca, út, sor, köz, vég, telep, szoroska* stb.), nem utcanév jellegűek (*udvar, piac,*

park stb.), jelentésváltozással alakult objektumnevek (ráalkalmazás, tapadás, képzettársítás) található; a megkülönböztető elemeknél pedig motivált nevek (teljes nevek, helymeghatározó nevek, irányjelölők, jellegzetességre, helyzetviszonyításra utalók stb.) és motiválatlan nevek (személynevet, foglalkozásnevet, elvont fogalmat tartalmazók stb.). Minden egyes szakasz általában azonos módon épül fel: az elnevezések számát, százalékos arányát, a neveket, a TESz.-ben meghatározott jelentést és rövid megjegyzést tartalmaz, igen alaposan feldolgozva a rendelkezésre álló adatokat.

A leghosszabb fejezet címe: „A határrésznevek vizsgálata”. Kálnási itt is korszakokra osztja a történeti réteget: a XIX. sz. végéig tart az első szakasz, a következő 1945-ig, az utolsó napjainkig. Természetesen az első, leghosszabb szakasz nem tekinthető egységesnek, hanem kisebb korszakokra bontható. A névadás egyik alaprétege a szlávból került hozzánk, a táj természeti viszonyaira (növényekre, állatvilágra, felszínre) utaló szókinccsel, de személynevek is szolgálták határnevek alapjául. Több helynév keletkezésének valószínű idejét a szerző a nyelvtörténet (pl. történeti hangtan, alaktan), nyelvjárástörténet segítségével próbálja behatárolni. Jelentős részt szentel az elhomályosulásnak, népetimológiának, naiv magyarázatoknak. Igen érdekes a csengeri járásban megfigyelhető azon jelenség, mely a „megkülönböztető elem + *tava*” birtokos szerkezetből az alapelem rövidülésével jön létre: *tava* > *ta*. Kálnási szerint ennek egyik oka a jelentéselhomályosulás, de más tényezők is elősegíthetik (pl. az analógia, a tájjelleg változása).

Természetesen bizonyos szempontok újra előfordulhatnak a különböző típusú nevek rendszerezésénél (felszín, növénytakaró, állatvilág stb.). A gazdaságtörténeti változások például nagyon jól végigkövethetők az első korszakban (erdőirtás, nyomásos gazdálkodás, szőlőtermesztés, úrbérendezés, karikázás [az irtásgazdálkodás egyik ritka módja], nyilazás [a határ felosztott részeit kisorsolták úgy, hogy mindenki húzott egyet a földterületek jeleivel ellátott nyilakból] stb.), melyet a szerző bőséges névanyaggal szemléltet. A második korszak legfontosabb elnevezéstörténeti jellemzőjeként a tagosítást emeli ki. Érdekes, hogy a névalkotásban a *tag*, *tagja* elnevezés szinte eluralkodik a névanyagon, „névelmúlást” (109) okozva. Az utolsó korszakban évszázados nevek váltak feleslegessé, mert elvesztették motivációjukat. Helyettük új nevek keletkeztek, például a hagyományos név jelöléstágulásával, összevonással, személynév + földrajzi köznévvvel, számnévvvel stb. Az ekkor alakult nevek jelentős részben „a személytelenséget, a hivatalos, papirosízű mesterkéltiséget mutató megjelöléseket használják fel” (117).

Kálnási a határrésznevek tipológiáján az alapelemek vizsgálatát érti, mert ha a neveket megkülönböztető elemek nélkül vizsgálja, a táj egykori jellege, a természeti környezet, gazdaságtörténet, birtoklástörténet jobban feltárul. Gyakorisági sorrendben tárgyalja a hatalmas névanyagot, így a teljes lista bemutatására nincs lehetősége, csupán mintegy harmadára, a többi köznévv pedig felsorolásban szerepel. A szócikkek a belterületi alapelemek tárgyalási módjához hasonlítanak: legkorábbi megjelenés (a TESz. és saját anyag alapján), példák és természetesen pontos adatok számban és %-ban kifejezve. A két fő kategórián belül számos alkategória biztosítja az áttekinthetőséget, rendszerezettséget (pl. térszínforma, talajminőség, növényzet, állatvilág, földművelés, pásztorkodás stb.).

A víznevek kronológiai besorolásánál a szerző nem talált egységes szempontokat, így hol településtörténeti, hol népiségtörténeti, hol gazdaságtörténeti támpontok segítségével készült el a korszakolás; honfoglalás előtti nevek, honfoglalás körüli szláv eredetű nevek, feudalizmus kori és a vízszabályozástól napjainkig kialakult nevek. A fő tipológiai kategóriák megegyeznek az előző fejezetek kategóriáival (természetesen az alkategóriák változnak). Egy sajátos vízrajzi köznévre is felhívja a figyelmet a szerző, mely főleg a csengeri járásban fordul elő: *erge*. A TESz. 1339-ben említi erről a vidékről, ’patak’ jelentésben; Pesty gyűjtésében is találunk rá példát. Ehhez a szócikkhez szóföldrajzi térképet is találunk a mű végén.

A tanyanévadás alig 150 éves történelmét 3 korszakra bontja a szerző: a XIX. sz. közepétől a századvégig; a XX. sz. első fele; az 1950-es évektől napjainkig. A tanyanevek száma a század első felében jelentősen megnövekedett, majd ez a folyamat visszafordult az 1960-as évek táján — bizonyítja adatokkal Kálnási.

A létesítménynevek korszakolása majdnem megegyezik a határrésznevekével, hiszen sokszor a mezőgazdasági változások tükröződnek a létesítmények neveiben, de a szénégetéstől (*Szénégető-hegy*) a sörfőzésig (*Brauhaus, Serház-kert*), sókereskedelemig (*Kancellária, Sóház*) szinte minden visszatükröződik a vizsgált nevekben.

A kötet utolsó fejezete, a „Szóföldrajzi vizsgálatok” szorosan nem tartozik a dolgozat témájához. Az adattárak ilyen típusú feldolgozása még újdonság. Kálnási néhány alapelem területi tagolódását, gyakoriságát ábrázolja térképeken. 12 földrajzi köznevet emel ki, mely 4 fogalmi csoporthoz tartozik. Ezek a térképeken ábrázolt szövelemek pontosan mutatják az elnevezési, nyelvjárási sajátosságokat. Érdeemes lenne folytatni az ezirányú vizsgáldásokat, hiszen ez a kis fejezet csak ízelítő az ilyen típusú feldolgozásból. — A szóföldrajzi fejezet után bibliográfia, névmutató következik, majd egy német nyelvű összefoglalás zárja a művet.

SEBESTYÉN ÁRPÁD a kötetről a következőképpen nyilatkozik: „a magyar névtani szakirodalomban nem találunk még egy művet, amely egy tájegység helynévadását hasonló módon, történeti folyamatában, a jelenbeli névállományig haladva vette volna vizsgálat alá. A világos tagolás, a logikusan felrajzolt altípusok, a gazdagon idézett példák nyomán egyszerre látjuk át a névtani jellegzetességeket és a nevek tágabb körű nyelvtudományi, jelentéstani, alakszerkezeti típusait, meg

a nyelvészetten túli kapcsolatokat: a névadás lélektani, történeti, néprajzi, tájföldrajzi stb. vonatkozásait.” (Névtani Értesítő 1997: 114.)

Ezzel az értékeléssel mi is egyetérthetünk, bízva abban, hogy ezt a munkát több hasonló fogja követni felhasználva az adattárak nyújtotta lehetőségeket. Ki kell emelnünk a táblázatok áttekinthetőségét, precizitását. Sajnos a térképek kis mérete miatt néha nehezen lehet eligazodni az ábrák sűrűjében. Esetleg célszerűbb lett volna a járáshatárokat más mintázatú vonallal szedni, mint a községhatárokat. Érdeemes megemlíteni még a statisztikai adatok sokaságát, melyet számmal és százalékkal is megad a szerző. — Összegzésül elmondhatjuk, hogy Kálnási hatalmas mennyiségű forrásanyagra épülő szép rendszerező munkája névtudományunk nyereségének tekinthető.

ZÁNTÓ EDINA